

РОДНОЕЗИКОВОТО ОБУЧЕНИЕ КАТО СРЕДСТВО ЗА СЪХРАНЯВАНЕ НА НАЦИОНАЛНАТА ИДЕНТИЧНОСТ И ФОРМИРАНЕ НА НЕЗАВИСИМА ТВОРЧЕСКА ЛИЧНОСТ

Донка Николова

учител по български език и литература
Украинско-български лицей, гр. Приморск, Украйна
гимназия „Надежда“, гр. Бердянск, Украйна

*„Но как може да се пише добре с гръцки букви: Богъ или животъ,
или дъло, или цръкы, или УАІАННІЕ, или широта, или іадъ,
или ждоу или ЮНОСТЬ, или іазыкъ и други тям подобни.“*

Черноризец Храбър

Историческата съдба се е разпоредила големи български общности да свържат своето развитие с чужди земи и народи. Участ, която неизбежно поставя на изпитание консервативността на нравите и устойчивостта на културната традиция. Политическото и икономическото развитие на европейските страни от петдесетте години на XX и началото на XXI век отрече и обезсмисли патриархалната ценностна система. Макар и по-бавно, тези процеси засягат и всички страни от бившето съветско пространство. Откъснати от колективния живот на своето село, лишени от сигурността на своята реализация извън поминъка на семейството си, последните поколения от страните на бившия Съветски съюз се реализират в условията на привидна свобода и неназована, но натрапчиво присъстваща социална нетърпимост. От една страна, в рамките на многонационалната съветска държава всички могат свободно да се определят етнически – за това свидетелстват съхранените етноразличителни фамилни имена и документите за самоличност, където е отразена етническата принадлежност на всеки гражданин, от друга, обсебеното от идеи и идеолози общество налага унифициране и строги стереотипи в говоренето, бита, поведението и мисленето. Фанатизмът бележи драматично всяка човешка съдба и с двойно по-голяма сила преследва членовете на общности, белязани по един или друг начин с допълнителна различност: език, нрави, политическа и социална принадлежност.

Естественият човешки стремеж към реализация и самоутвърждаване налага дистанцирането и отчуждаването от езика, културата и менталитета на неортодоксалната нация, класа, идеология. Самоотричането и уподобяването стават

основни практики при преследването на успех и признание в обществото. Коварството на подобна борба за себе си и срещу своята същност обаче неизбежно изправя Аз-а пред образа на другия Аз, налага интензивно самопознание и идентифициране. В този контекст обясними стават процесите на съзнателна подмяна на националната принадлежност, премълчаване на родовите корени или пък ярко изразено национално самосъзнание без владеење на родния език, без задълбочено познаване на културата и историята на своя народ.

Демократичните промени в страните от бившия социалистически лагер през 90-те години на XX век оголват драмата на етническите общности, които осъзнават менталната и културната си различност, но не притежават ефективни механизми за реабилитация и изява на своята духовна същност. Днес, 20 години след краха на Съветския съюз, за българската общност в Таврия (Украйна) остават актуални въпросите за изучаването на родния език и за приобщаването на най-младото поколение българи към традициите на родната култура. Безспорно фокусът на проблема трябва да бъде изместен от възможностите за изучаване към качеството на изучаване на езика и неговата роля за изграждане на пълноценна творческа личност със съзнание за своята значимост и равнопоставеност в социален и духовен план.

Съществуват няколко поколения учебници по българска граматика, които преподавателите по български език в Украйна, често специалисти по руски или украински език, използват при своята подготовка. Книжният пазар предлага редица учебници по български език за чужденци, които са най-подходящият избор в часовете по български език в създалата се ситуация. Последните поколения българчета като цяло не владеят български език, една малка част от тях използват неговата разговорно-диалектна форма. Затова на първия етап от обучението по български език в този регион се прилагат методите и технологиите, характерни за преподаването на чужд език. Предназначени основно за чуждестранни студенти, тези учебници могат да имат даже негативен ефект, когато се използват за родноезиково обучение на ученици от средния и горния курс. Преподаването на роден език в чуждоезикова среда задължително трябва да отговаря на няколко основни изисквания: първо, да обогатява речниковия запас на учениците, като следва техните възрастови интереси и психологически особености. Второ, да бъде съобразено с практическите потребности на учениците, като развива техните умения за водене на диалог и да провокира процесите на самопознание и изразяване на своята индивидуалност със средствата на родния език. Трето, паралелно с обучението по език трябва да върви запознаването с народни текстове, с образци от класическата литература и с произведения на автори от диаспората. Само при такава организация на часовете по роден език ученикът става център на психически комфортна среда, населена от национално обогатени образи и пейзажи; провокират се у младите хора въпросите за принадлежност и отговорност към духовното пространство на предците и потомците. В чуждоезикова среда към обучението по роден език

се прибавя още едно важно изискване. На всеки етап от „обладаването“ на света чрез неговото назоваване с родни думи и осмисляне чрез симулирани житейски речеви ситуации и художествени текстове трябва да се държи сметка за граматическите и лексикалните трудности, произтичащи от знанието на друг език, в случая - руски език. Подборът на упражненията трябва да акцентира върху онези думи, граматически категории, които се различават в двата езика или пораждат условия за неяснота и двусмисленост при възприемането на родната реч. Такива са близкозвучните думи (напр. живот, майка, грижа, влез, разбирам), които се отличават по значение в двата езика или имат различна родова принадлежност (напр. площад, подпис, надпис, салата, торта), глаголите с различно управление (харесвам, съветвам, следвам, питам), значението и употребата на пространствените предлози (из, през, от, чрез) и още много други. Преподаването на роден език в чуждоезикова среда изисква от преподавателя отлична подготовка най-малко по два езика: роден и държавен, респективно говорим. Като се отчитат знанията, които учениците са натрупали в изпреварващото си обучение по другите езици, могат да бъдат избегнати излишните повторения на базови граматически и стилистични понятия като същност и значение на морфемите, морфемен състав на думите, части на речта и части на изречението, видове стил, речева ситуация и много подобни. Недостатъчното учебно време, отделено за родноезиково обучение, натовареността на децата билингви изискват максимална интензификация на учебния процес. Отличното познаване на учебните програми на конкретната образователна ситуация е важно условие за постигането на тази цел.

Работата с децата, формирани и развиващи се в условията на многонационално обкръжение, ни изправя пред трудностите на противопоставянето и нетърпимостта, характерни за крехките ученически колективи в средния и горния курс. В часовете по роден език задължително трябва да се търсят възможности за съпоставяне на текстове и традиции от различните национални пластове на обществото и да се възпитава уважително отношение към всеки един от тях. Този подход е още по-оправдан, ако отчетем реалностите, според които повече от 50% от децата в Запорожка област са от смесени бракове. Обучението по роден (български) език трябва категорично да обезсмисли разпространеното в този регион пресмятане в каква степен си българин, руснак или украинец. Като приемем, че средата безусловно формира характера и манталитета, а гените определят както физическия облик, така и емоционалните и интелектуалните особености, децата, с които работим, принадлежат в еднаква степен най-малко на две култури като индивиди и като личности. Трябва да използваме всички възможности, които ни дава родноезиковото обучение, за възпитаването на респект към културната самобитност на всеки народ и утвърждаването у подрастващите на самочувствието за неповторимост и възможност да носят в хармонично единство знанието, енергията и перспективите за развитие на два или повече народа.

Най-прекият път към разбирането на един народ е неговият език. Задълбоченото и многостранно овладяване на родния език е пътуване към себе си. Създаването на работеща формула за ефективно родноезиково обучение, съобразена с конкретната обществена среда, е най-хуманният начин да помогнем на децата да проумеят своята същност и да реализират потенциала си без преодоляване на културния и емоционалния стрес от противопоставянето и отричането. Рефлексията в познанието и емпатията са най-важната цел на родноезиковото обучение извън страната. Това налага урочната форма максимално да се доближи до театралната синтетичност, многоаспектност и синкретичност. Урокът по роден език в чуждоезикова среда е необходимо да съчетава граматика и литература, фолклор и етнография, неизбежно да се докосва до историята и народопсихологията на народа. Запознаването със сетивния свят да прелива в анализ на граматически закономерности и изключения, да поражда естетически и нравствени въпроси. Необходима е динамичност на формите и методите на работа: съчетаването на двигателни игри с логически задачи, употреба на визуални и музикални средства, организиране на пантомими и групови състезания, за да се провокира интерес към родното слово и да се избегне рутинното възприемане на часа като поредното „изтезание с оценка“ или като изпълнение на чужда воля, което поражда у учениците напрежение и чувство за угнетеност.

Обучението по български език в по-голямата част на училищата от Запорожка област използва принципите на чуждоезиковото обучение. Факт, който изисква прецизно планиране и безупречно напасване между съдържанието и обема на урочните единици. Формирането на речеви навици, автоматизирането на правописните и говорните навици налагат многократни повторения на граматични и речеви формули, определят спираловидното натрупване на предвидения в програмата граматически и лексикален материал. В това отношение може да се черпи опит и да се използват готови схеми и упражнения от учебниците, издавани от специалисти с дългогодишен опит в преподаването на български език за чужденци. Отворен и недостатъчно изследван остава обаче въпросът за литературните текстове, които трябва да влязат в задължителната програма на първия етап от обучението по роден език на етнически българи в чужбина. Без литературния компонент в обучението по български език рискуваме да създадем феномена „говорещи българи“, лишени от светоусещането и ценностната система, които идентифицират българския народ сред другите културни общности. Когато е лишен от „детския етап“ в своето литературно развитие, усвоеният даден език е в най-добрия случай анализиращ читател, дистанцирана аналитична мисъл, която оценява, съпоставя, приема или отхвърля, но трудно достига до емоционално съпреживяване и идентифициране с духовното пространство, пресъздадено в художествените текстове на дадена национална литература. Българската образователна мисъл е в дълг пред българчетата зад грани-

ца, които откриват родния език и българската култура в училище, от учебниците и книгите, достъпни за тях. Безспорно, все по-лесно е да се набавят сборници с христоматийни текстове за деца, енциклопедии с патриотично съдържание, дискове с празници и песни, но липсва цялостна концепция, която да обедини образователните, патриотичните и най-вече личностните потребности на участниците в процеса на обучение. Предлагащите програми, в които механично е съкратен обемът на учебното съдържание по български език и литература за българските училища, не улесняват образованието по роден език зад граница. От една страна, не е реалистично очакването всички етнически българчета, граждани на чужда страна, да преминат пълния курс на обучение от V до XII клас, както е разчетена програмата, от друга, мотивацията и целите, които имат учениците в страната и извън нея, за изучаването на роден език са различни. Като изключим Приморския украинско-български лицей, в Запорожка област роден език се изучава факултативно. Възрастовият диапазон е от I до XI клас и като правило часовете се разпределят на остатъчен принцип. Предизвикателствата пред учителя по български език са огромни, затова, в най-добрия случай, той е принуден да използва достъпен учебник, предназначен за обучение на чужденци. Резултатите в усвояването на езика при това обучение могат да бъдат отлични и много добри, но подобен подход не способства за изграждането на свободна духовна личност с потребност за себеизразяване на роден език. Това е една от причините децата да предпочитат руски или украински език, когато правят първите си творчески опити. По този начин в самото обучение е заложено до голяма степен обезкървяването на българската интелигенция.

Днес не е възможно да започнем изучаването на българската азбука с милото на сърцата ни „аз буки веди, глаголи есмъ“ най-малко защото за нашите ученици ще остане скрит смисълът на текста, който образуват названията на буквите. Можем обаче да им предложим да „говорят“ на български, да съставят изречения още докато изучават азбуката, за да наложим идеята за самостоятелното мислене като неразривна част от усвояването на езика, да укрепим усещането, че усвояването на родния език е достъпно и забавно. Подходящо подбрана лексика провокира интереса на учениците и желанието за нейното усвояване.

А а	а	Аз, агне, антилопа	анимирам, адресирам
Б б	Бъ	барабан, букет, божур	бия, бера, бродирам
В в	Въ	вилища, венец, вана	вземам, вия

Буква	Какво правиш?	Какво правиш?	Какво правиш?
А а	Анимирам агне.	Анимирам антилопа.	Адресирам писмо.
Б б	Бия барабан.	Бера букет.	Бродирам божур.
В в	Вземам вилища.	Вземам душ.	Вия венец.

Докато при усвояването на азбуката е уместно да акцентираме върху лексическата близост между славянските езици и възможността бързо и безпрепятствено да се овладее родният език, то при формирането на произносителни умения може да се преоткрие завесата с граматичната специфика на българския език: аналитичен славянски език, съхранил и обогатил сложната система от глаголни времена и наклонения на старобългарския език, формирал категорията определеност (добре позната на учениците от задълбоченото изучаване в тази възраст на английски език).

Бук- ва	Звук	Пример Илюстрация	Пример Илюстрация	Пример Илюстрация	Пример Илюстрация	Пример Илюстрация
А	[ъ]	ГРАД - ГРАДА	МЪЖ - МЪЖА	ЧЕТА	ПИША	УЧА
Ъ	[ъ]	ЪГЪЛ	БОБЪР	ГЪЛЪБ	ПЪСТЪРВА	ПЪДПЪДЪК
Е	[э]	ЕЛЕН	МЕЧКА	ТЕЛЕ	ПЕТЕЛ	ДЕТЕ
Я	[ъ]	ПЪТ - ПЪТЯ	ДЕН - ДЕНЯ	БЛАГОДАРЯ	МОЛЯ	СПЯ
О	[о]	ОБИЧАМ	МОРЕ	ПРОСТОР	ПОЛЕ	КРАСОТА
Ь Ъо	[-] [yo]	РЕКОРДЪОР	БОКСЪОР	МИНЪОР	САПЪОР	ПОЩАЛЪОН
Щ	[шт]	КЪЩА	ГУЩЕР	ЩУРЕЦ	ЩРАУС	ЩЪРКЕЛ
-И	[п]	ЙЕМЕН ЙОРДАН	ОБИЧАЙ	ПЕЙ	ИГРАЙ	ЖИВЕЙ
Ч	[чъ]	ЧАЙКА	ЧУЧУЛИГА	ЧИНИЯ	ЧОВЕК	ОЧАКВАМ
ДЖ	[джъ]	ДЖУДЖЕ	ГАРДЖЕ	ДАМАДЖАНА	ДЖАПАНКА	ДЖАЗ
ДЗ	[дзъ]	ДЗЪН-ДЗЪН	ДЗЪНКАМ			

Тук е моментът да се предложат забавни скоропоговорки, които автоматизират произносителните умения и внасят игрово настроение:

Пъдпъдъкът с пъдпъдъквата и пъдпъдъчетата пъдпъдчат под дъба на брега.

Под път поп, над път пак поп. (Повтаря се бързо три пъти)

Шише с уши се суши на шосе. (Повтаря се бързо три пъти)

Петър плет плете, през пет пръта преплита. Плети, Петре, плета, през пет пръта преплитай! (Повтаря се бързо три пъти)

Прела Пена, прела Пена, па напрела и допрела три вретена. (Повтаря се бързо три пъти)

Лексиката, натрупана при овладяването на азбуката, може да бъде включена в първите познавателно-игрови диалози, които провокират у учениците желанието за успех. Колективните игри, включени в диалога, снижават напрежението у участниците при оценяването на техните отговори, стимулират съревнование то за повече знания, без да противопоставят участниците на знаещи и изоставащи.

Г-ца Илиева: *Добър ден, ученици!*

Ученици: *Здравейте, госпожице!*

Г-ца Илиева: *Госпожа Калоянова е заета, затова аз съм вашата учителка днес.*

Ученици: *Госпожице, хайде да играем!*

Г-ца Илиева: Съгласна съм! Играта се казва „Хвърчи, хвърчи“ или „Лети, лети“. Покажете с ръце кой предмет лети! (илюстрация). Готови ли сте?

Ученици: Да!

Г-ца Илиева: Започваме!

Хвърчи, хвърчи хвърчило! Хвърчи, хвърчи къща! Хвърчи, хвърчи пъдпъдък!

Хвърчи, хвърчи гардже! Хвърчи, хвърчи щурец! Хвърчи, хвърчи самолет!

Хвърчи, хвърчи ютия! Хвърчи, хвърчи карамфил! Хвърчи, хвърчи роза!

Радостина: Госпожице, хайде да играем на „Цъфти, цъфти“!

Г-ца Илиева: Съгласна съм, Радостина. Каква е тази игра?

Радостина: Кажете какво цъфти? Иглика или охлюв? Кажете!

Ученици:

Радостина: Теменужка или таралеж?

Ученици:

Радостина: Невен или наметало?

Ученици:

Радостина: Божур или качалка?

Ученици:

Г-ца Илиева: Браво, Радостина! Много ми харесва тази игра! А на вас хареса ли ви!

Ученици: И на нас също!

Организацията на учебния материал при родноезиковото обучение зад граница във всеки урок трябва да провокира у ученика диалог със себе си. Още в първите уроци той трябва да отговори на въпросите кой съм и какъв съм аз? Интересът към конкретната личност създава усещането за нейната значимост, съкращава дистанцията при общуването между ученик и учител, от една страна, а от друга, дава възможност за взаимно опознаване и сближаване на децата от един колектив. Не на последно място, личностното ориентиране на обучението провокира самостоятелното създаване на текст още с първите уроци.

Здравейте!

Казвам се Цвета. **Аз съм** ученичка от 8. клас. От Първа езикова гимназия в град София съм. Имам майка, баща, брат и сестра. Майка ми се казва Мария. Моят баща се казва Асен. Сестра ми се казва Борислава. **Тя е** студентка. Брат ми се казва Иво. **Той е** ученик. **Те са** моето семейство. Моята най-добра приятелка се казва Рада. **Ние сме** съученички. Иво е моят най-добър приятел. **Вие сте** моите нови приятели! Хайде да се запознаем! **Ти кой си?**

Запознайте се с Цвета. Здравей, Цвета! Аз се казвам...

Процесът на самопознание и диалогът със света вървят в единство с усвояването на граматичния материал. В края на всяка граматична единица може да се предлага кратък план за преговор, който илюстрира желанието урокът по роден език да се превърне в територия на самопознанието и независимото самостоятелно мислене.

Лексикон

1. Кой съм аз?

- 1.1. Как се казваиш?
- 1.2. Откъде си? Какъв е твоят адрес?
- 1.3. Какъв си по народност?
- 1.4. На колко си години!
- 1.5. Кога си роден?
- 1.6. Какъв е номерът на твоя телефон?

2. Какъв съм аз?

- 2.1. Какъв съм по характер?
- 2.2. Каква зодия съм?
- 2.3. Какво обичам: да ям, да правя в свободното си време?
- 2.4. Моят любим сезон. Защо?
- 2.5. Моят любим предмет в училище. Защо?
- 2.6. Какво харесвам и какво не приемам: в себе си, в живота, в своите приятели и близки?
- 2.7. От какво боледувам? Кога? Защо?

3. Какъв искам да стана? Защо?

4. Моят любим израз.

5. Аз и моето семейство.

- 5.1. Кои са моите родители? (име, професия, възраст, месторождение, националност, характер, интереси, любим израз)
- 5.2. Моето второ аз: брат ми, сестра ми, най-добрият ми приятел.

6. Моите корени

- Баба и дядо по бащина линия (име, професия, възраст, месторождение, националност, характер, интереси, любим израз);
- Баба и дядо по майчина линия (име, професия, възраст, месторождение, националност, характер, интереси, любим израз);
- мъдростта на моите предци: любими пословици и поговорки;
- най-колоритната личност в моя род. По какво се отличава от останалите?

7. Рецитирайте наизуст любимо стихотворение от български автор или прочетете изразително откъс от творба, която харесвате.

8. Запишете:

- любимата приказка на своята баба/на своя дядо;
- песента, която те са запомнили от своите родители;
- историята, която няма да забравят;

9. Напишете съчинение по избор:

- Фотографията, за която искам да ви разкажа;
 - Един ден от моя мечтан живот;
 - Пътешествие – разкажете за реално, мечтано или въображаемо пътешествие.
- При изпълнението на задачите от шеста и осма точка непременно се подчер-

тава, че децата трябва да използват родния език на своите близки, когато записват любимите им изрази, пословици или спомени. Многоезичието в тези часове е най-лесният начин да бъдат възпитани толерантност, уважение и любопитство към различността на другия. Изразното богатство и мъдростта, съхранени в устойчивите речеви формули на различните народи, подчертават единството на ценностната им система, особеностите на менталитета и културата им.

Родноезиковото обучение на учениците от средния и горния курс е най-достъпният начин да мотивираме младите хора да открият и споделят истината за себе си и обществото, в което живеят, защото извън тази свобода на себеизразяването и сеbezнанието няма духовен живот и пълноценна творческа изява. Родноезиковото обучение в Запорожка област има дълголетни традиции, прекъсвани от продължителни и драматични периоди на застой и отричане. Изграждането на образователна система, обърната към личността, към нейния вътрешен свят и прагматични потребности, е нашата възможност да възпрепятстваме прекъсването на традициите, да дадем шанс на младите хора да живеят в равновесие със себе си, с любов и уважение към околните.

ЛИТЕРАТУРА

- Банова, П. (2001). *Българският диалект сред буджакското многозвучие*. // Радева, В. *Българският език през XX век*. София: ИК БАН, с. 381-386;
- Василев, В. *Рефлексията в познанието, самопознанието и практиката* www.scribd.com/doc/15058728/ (22.09.2011)
- Демирева, К. *Обучението по български език и литература в Молдова* <http://liternet.bg/publish7/kdemireva/moldova.htm> (20.09.2011)
- Колесниченко, В. В. *Общественный отчет по выполнению европейской хартии о региональных языках или языках меньшинств* <<http://www.r-u.org.ua/recomend/239-2010-01-27-15-04-10.html>> (15.09.2010)
- Миланов, Е. *Просветното дело сред българските общности зад граница в периода 1990-2002 година*. Liternet <<http://liternet.bg/publish7/emilanov/prosvetno.htm>> (10.10.2010)
- Хилмар, Валтер. *Актуални и по-малко актуални проблеми на преподаването на български език като чужд с оглед нормата му и кодифицирането ѝ*. Пак там, с. 26-36
- Хрусталева, О. Н. *Формирование языковой личности школьника в условиях полилингвального образования*. Казань, 2002 <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/159610.html>> (10.10.2010)

Donka Nikolova

✉ Teacher of Bulgarian Language and Literature
Ukrainian-Bulgarian School, city of Primorsk, Ukraine
School "Nadezhda", Berdyansk, Ukraine